ISSN 0976 559X

वागीश्वरी

संस्कृतविभागीया विज्ञ-वीक्षिता वार्षिकी शोधपत्री

संख्या – १६

VĀGĪŚVARĪ

Peer Reviewed Multilingual Research Journal

Volume – XVI

Department of Sanskrit
Assam University, Silchar
2021

VĀGĪŚVARĪ

Peer Reviewed Multilingual Research Journal

Volume – XVI

ISSN 0976 559X

Department of Sanskrit
Assam University
Silchar – 788011

Editor
Prof. Snigdha Das Roy

Editorial Board

Prof. Snigdha Das Roy
Prof. Bhagirathi Biswas
Prof. Shanti Pokhrel
Dr. Govind Sharma

Publisher

Department of Sanskrit
Assam University, Silchar
Published in August, 2022

Printed at
Silchar Sungraphics,
Premtola, Silchar-788011

This Volume is being published in the form of Research Journal. The responsibility of the facts stated [illegible] expressed or conclusions reached is entirely that of authors of the papers and the publication [illegible] Department of Sanskrit, Assam University, Silchar accepts no responsibility for that. The volume [illegible] some shortcomings and lapses. Rules and Regulations for followed in Sanskrit Literature could not be [illegible] followed due to the nonavailability of appropriate fonts and diacritic marks and for this we crave [illegible]

Contents

- सवर्णविमर्शः — ड. सुतपा भट्टाचार्य — 1-6
- विवाहसंस्कारः अधुना अस्य प्रासङ्गिकता च: — प्र. शान्ति गोस्वामी — 7-11
- भारतीयदर्शनेषु मनस्स्वरूपविमर्शः — ड. तपन शील: — 12-16
- भार्यायाः गुणशीलत्वं संसारसुखमूलम्: कामसूत्रदिशा पर्यालोचना : — विष्णुपद बर्मन: — 17-27
- वाल्मीकीयरामायणान्तर्गतं रामस्तोत्रमेकमध्ययनम्: — सञ्जय दास — 28-33
- भारतीयदर्शने निरीश्वरवादः — काञ्चन बर्मन — 34-39
- SOME OF THE MEAGRELY SURVEYED WRITINGS OF NITYANANDA MUKHOPADHYAYA: AN OVERVIEW — Dr. Abhishek Das — 40-50
- MADHU CULT AND THE AŚVINS: A STUDY — Prof Snigdha Das Roy — 51-56
- IMPACT OF SANSKRIT DRAMA ON BENGALI DRAMA UP TO THE AGE OF GIRISH CHANDRA — Prof. Bhagirathi Biswas — 57-63
- THE VAIṢṆAVITE PHILOSOPHY OF CAITANYADEVA: AN OVERVIEW — Animesh Adhyapok — 64-70
- PROPERTY RIGHT OF WOMAN DESCRIBED IN THE *MAHĀBHĀRATA*: A STUDY — Jnanashree Devi — 71-76
- SIGNIFICANCE OF TESTIMONY IN NYĀYA PHILOSOPHY — Bijoya Chakraborty — 77-80
- ELEMENTS OF THE VEDĀṆGAS AS FOUND IN THE AITAREYA BRĀHMAṆA — Biswajit Rudra Paul — 81-86
- AN INTRODUCTION OF PRĀTIŚĀKHYA LITERATURE WITH SPECIAL REFERENCE TO ṚGVEDA PRĀTIŚĀKHYA — Swopnakhi Parasar — 87-92
- CONTRIBUTION OF SANSKRIT TEXT TO RENOVATE THE INDIAN HISTORY: A CASE STUDY IN LIGHT OF THE ALLAHABAD STONEPILLAR INSCRIPTION OF SAMUDRAGUPTA — Dr. Sujan Mahapatra — 93-103
- संस्कृतसाहित्यशास्त्रे औचित्यसम्प्रदायः — ड. देबव्रत बाडइ — 104-110
- गरूडपुराणे वेदान्ततत्त्वम्: — सन्दिप रय — 111-115
- ABOUT THE AUTHORS — 116-117

सवर्णविमर्शः

Dr. Sutapa Bhattacharya

सारसंक्षेपः

अष्टाध्यायीग्रन्थे वैयाकरणाचार्यः पाणिनिः शब्दगठननियमार्थं बहुशः संज्ञासूत्रं प्रणीतवान्। तेषु अन्यतमं "तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्" (१।१।९) इति सवर्णसंज्ञाविधायकं सूत्रम्। पारिभाषिकीयं सवर्णसंज्ञा। वर्णानामुत्पत्तौ यानि करणानि प्रयोज्यानि किञ्च वर्णोच्चारणे यानि स्थानानि आवश्यकानि – तत् सर्वमेव सवर्णसंज्ञायां प्रकटितम्। अस्मिन् निबन्धे एषा सवर्णसंज्ञा पाणिनिसूत्रं तथाच पाणिनीयशास्त्रमवलम्ब्य विस्तरशः सोदाहरणं व्याख्यातमिति।

सवर्णविमर्शः

वैयाकरणकुलशिरोमणिः आचार्यः पाणिनिः अष्टाध्यायीनाम्नि ग्रन्थे शब्दगठनार्थं भाषायां यथार्थरूपेण शब्दानां प्रयोगार्थञ्च सहस्रशः सूत्राणि प्रणीतवान्। षडविधानि सूत्राणि प्रसिद्धानि – संज्ञा, परिभाषा, विधिः, नियमः, अतिदेशः, अधिकारश्चेति। तेषां मुख्यतमानि हि संज्ञासूत्राणि, परिशिष्टाणां व्याख्यानार्थं भूय उपयोगित्वात्। तत्र पुनः, एकतः पारिभाषिकी अन्यतो महासंज्ञा अन्वर्थसंज्ञा वेति द्विविधा संज्ञा परिदृश्यते। सवर्ण इति अन्यतमैका महासंज्ञा। तथाहि, वर्णः खलु भाषाया न्युनतम एककः। श्रूयते हि लोके भाषा नाम वर्णसमुदायो वक्तृमुखात्।तेषां वर्णानामुच्चारणं कथं सम्भवति,तेषामुत्पत्तौ कीदृशानि स्थानानि करणानि चकथम् उपयुज्यन्ते – एतत् सर्वं सवर्णसंज्ञायां स्पष्टीकृतम्।

प्रथमंस्तावत्, को नाम सवर्णः? उच्यते,समानःसदृशःसादृश्ययुक्तोवर्णः सवर्णः। कथं केन च कःसदृशः इति वक्तव्ये "तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्" (१।१।९) इति सूत्रे सवर्णसंज्ञा प्रदत्ता आचार्यपाणिनिना। तथाहि, आस्यं ताल्वादिस्थानम्, आभ्यन्तरप्रयत्नश्चेति एतद् द्वयं यस्य येन तुल्यं सदृशं तन्मिथःसवर्णसंज्ञं स्यादिति सूत्रार्थः। न हि एकस्य सादृश्यम् इतरनिरपेक्षं सम्भवति। अतएव सादृश्यसूचकेन समानशब्देन सदृशं वर्णजालमाक्षिप्यते। एवं तुल्यास्यप्रयत्नयोर्वर्णयोः, तादृशानां वर्णानां वा मिथः सवर्णसंज्ञा भवति। अत्र सवर्ण इति समानशब्दस्य सम्बन्धिशब्दत्वात् सर्वमेतत् सिध्यति। यथोक्तं भट्टोजिदीक्षितेनशब्दकौस्तुभे"येन सह तुल्यस्थानप्रयत्नं तेन सह सवर्णमिति लभ्यते। न हि माता पूज्येत्युक्ते स्वसुतमाता भार्या पूज्यते किन्तु पूजकस्यैव मातेति दिक्"।

तथाचतुल्यास्यप्रयत्नमित्यत्र अनेकधा समासो दर्शयितुं शक्यः। तुल्यौ आस्यप्रयत्नौ यस्येति द्वन्द्वगर्भो बहुव्रीहिः। अथवा तुल्य आस्ये प्रयत्नो यस्येति त्रिपदबहुव्रीहिः। आस्येति विशेषणाद् आभ्यन्तरप्रयत्ना एव गृहीताः, न तु विवारादयो बाह्यप्रयत्नाः। एतेन तुल्यास्यं तुल्यास्यप्रयत्नं वर्णजालं मिथःसवर्णसंज्ञं भवतीति सूत्रस्याशयः।